

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2021, c. 7, s. 1: 779-824

**Azerbaycan Dağ Yahudilerinin Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Tarihi ve
Günümüzdeki Eğitim Kurumları**

History of educational activities of Azerbaijani Mountain Jews and modern educational
institutions

Cabir OSMANLI

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Dinler Tarihi
PhD, Independent Researcher, History of Religions
İstanbul / TURKEY
osmanlicabir@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1962-4353

DOI: 10.47424/tasavvur.910024

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 05 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Osmanlı, Cabir. "Azerbaycan Dağ Yahudilerinin Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Tarihi ve Günümüzdeki Eğitim Kurumları". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021): 779-824.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Bu makalede Azerbaycan'da yaşayan Dağ Yahudilerinin Çarlık Rusya'sı, Sovyetler Birliği ve Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonraki dönemde özel dini okullarda ve devletin okullarında eğitim-öğretim tarihleri, kurumları ve faaliyetlerinden söz edilmektedir. Ayrıca 19. yüzyıl Çarlık Rusya'sında Dağ Yahudilerinin kendi cemaatleri tarafından oluşturdukları Dini Eğitim Merkezleri (Yeşivalar) ve devletin seküler okullarından da bahsedilmiştir. Talmudhuna ve Nobuhunde adını verdikleri din okullarında daha çok erkek öğrenciler, haham, reznik (Şohet-Kasap) ve din öğretmenleri (Melamed) tarafından eğitilmekteydiler. Modern tarzda okulların açılmaya başlamasıyla Çarlık Rusya'sının pek çok bölgesindeki Dağ Yahudi çocukları da bu okullara kayıt yaptırmaya başlamıştır. Bu okullara daha çok erkek öğrenciler kayıt yaptırırken, kız çocukları ise ailelerinde dini ve geleneksel eğitim almışlardır.

Sovyetler Birliği döneminde Dini Eğitim Merkezleri tamamıyla kapatılmış, sadece devlet okulları eğitime devam etmiştir. Okullara kayıt yaptırmak ve devamlılık zorunlu hale getirilmiştir. Dağ Yahudi çocukları diğer halkların çocukları gibi devlet okullarında eğitim-öğretimlerini sürdürmüşlerdir. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Dağ Yahudileri devlet okullarında eğitim almaya devam etmekle birlikte kendi dini eğitim kurumlarını açma hakkını da elde etmişlerdir. Bu yeni dönemde Dağ Yahudileri, hem Azerbaycan Devletinin desteği hem de diğer ülkelerdeki dindaşlarının yardımlarıyla, özellikle Bakü ve Kuba şehirlerinde yeni eğitim kurumları açarak imkânlarını genişletmişlerdir. Bu şehirlerde bulunan Dağ Yahudi çocukları hem devlet hem de özel dini okullarda eğitim almaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Çarlık Rusya'sı, Dağ Yahudileri, Eğitim-Öğretim, Okul, Sovyetler Birliği, Yeşiva.

Abstract

In this article are mentioned the educational history, institutions and activities of the Mountain Jews living in Azerbaijan in private religious schools and state schools in the period after the independence of the Tsarist Russia, the Soviet Union and Azerbaijan. In addition mentioned, the Religious Education Centers (Yeshivas) which established by the Mountain Jews by their com-

munities in the 19th century Tsarist Russia and the secular schools of the state. In the religious schools called Talmudhuna and Nobuhunde, mostly male students were educated by rabbi, reznik (Shohet-Butcher) and religious teachers (Melamed). With the opening of modern style schools, Mountain Jewish children in many regions of Tsarist Russia started to enroll in these schools. While mostly male students were enrolled in these schools, girls received religious and traditional education in their families.

During the Soviet Union, Religious Education Centers were completely closed, only public schools continued education. Enrollment and attendance at schools has been made compulsory. Mountain Jewish children continued their education in public schools like the children of other nations. After Azerbaijan gained its independence, Mountain Jews continued to receive education in public schools and gained the right to open their own religious education institutions. In this new period, Mountain Jews expanded their opportunities by opening new educational institutions, especially in Baku and Quba cities, with the support of the Azerbaijan State and the help of their coreligionists in other countries. Mountain Jewish children in these cities receive education in both public and private religious schools.

Keywords: Azerbaijan, Tsarist Russia, Mountain Jews, Education, School, Soviet Union, Yeşiva.

Giriş

Kafkasya ve Azerbaycan'daki Dağ Yahudilerinin tarihi, M. Ö. 722 yılında gerçekleşen Asur sürgününden sonraki döneme götürülebilmektedir. Bazı araştırmacılar, Asur sürgününden sonra bir grup Yahudi'nin İran ve Mezopotamya üzerinden Azerbaycan topraklarına geldiklerini varsaymışlardır. Ayrıca Ahameni, Sasani, Hazar, Safevi, Kaçarlar gibi devletler döneminde Hazar ve İran coğrafyalarından farklı zamanlarda ve çeşitli nedenlerle göç etti(rildi)kleri nakledilmiştir. Çarlık Rusya'sının Kafkasya'yı işgal etmesinden sonra Rus yetkililer dağlık bölgelerde yaşayan Yahudilere "Dağ Yahudileri" terimini kullanmaya başlamış ve günümüze kadar literatürde bu şekilde devam etmiştir. Daha önceki kaynaklarda ise sadece Yahudi olarak anılmışlardır. Günümüzde Azerbaycan'ın Bakü, Kuba ve Oğuz şehirlerinde yaşayan Dağ Yahudilerinin nüfusu altı bin civarındadır.

Çalışmamızın muhtevası Azerbaycan Dağ Yahudilerinin Çarlık Rusya'sı döneminden günümüze kadar olan süreçte özel dini ve devlet okullarındaki eğitim öğretim faaliyetlerinin tarihi ve eğitim programlarından oluşmaktadır. Belirtmek gerekir ki Çarlık Rusya'sı bölgede hâkimiyetini kurmadan önce Dağ Yahudilerinin özel dini eğitim merkezleri bulunmaktaydı. Dağ Yahudilerinin 19. yüzyıldan itibaren dini eğitimlerini kendilerinin yaptırdıkları Yevşiva'larda ve daha sonra Çarlık Rusya'sı tarafından açılan devlet okullarında aldıklarına dair bilgileri, daha çok o zamanlarda bilimsel araştırmalar yapan pek çok gezginin çalışmalarında görmekteyiz. Gezginlerin eserlerinde konumuzla ilgili olarak, Dağ Yahudilerine ait din okullarının (Yeşiva) yapısı, maddi sıkıntılardan kaynaklanan köhneleşmiş konumu, öğretmenlerin dini bilgi açısından yetersizliği ve öğrencilerin yaş seviyesi, verilen eğitimin içeriği vb. konular detaylı açıklanmıştır. Dini eğitimde özellikle kademeli olarak Yahudi dini geleneği esas almakta ve ayrıca etraftaki Müslüman toplulukta ki bazı yönetsel uygulamalardan etkilendiği görülmektedir. Öğretmenler, Yahudi dini geleneği ve tarihini, Tevrat, Talmud, Kabala vs. kitapların belirlenmiş bölümlerini öğrencilerin yaşlarına uyarlanmış şekilde öğretmiş, eğitimin sonunda öğrenciler, hahamlar ve öğretmenler tarafından sınava tâbi tutulmuşlardır. Başarılı olan öğrenciler haham ve öğretmen olarak yetiştirilmeleri için Rusya'daki Yüksek Dini Eğitim Merkezlerine (Yaşiva) gönderilmişlerdir. Azerbaycan'daki eğitim merkezlerinde faaliyet gösteren haham ve öğretmenler her hangi bir yerden maaş almadıkları için öğrencilerin velileri tarafından bazı ihtiyaçlarının karşılandığı, aylık para, erzak vb. şeylerinin temin edildiği not edilmiştir.

Çarlık Rusya'sı işgal ettiği Kafkasya bölgesinde zamanla devlet kurumlarını yerleştirmeğe başladığında, o bölgelerde yaşayan pek çok halkın devlet okullarında modern eğitim almasını amaçladığı için öne çıkan bazı bölgelerde ilkokul seviyesinde okullar açmıştır. Bazı Dağ Yahudileri ilk başta verilecek eğitimin Yahudi dini geleneklerine aykırı olacağına kanaat getirerek ve Müslümanların yoğunlukta olduğu bölgelerdeki devlet okullarında İslami içerikli dersler verileceği düşüncesinden dolayı çocuklarını göndermekten vazgeçmişlerdir. Daha sonra açılan okullarda tahmin ettikleri durumlar söz konusu olmadığı için zamanla erkek çocukları Rus Okullarında eğitim almaya başlamıştır. Belli bir zaman sonra Kafkasya'da yaşayan halkların çocukları kız-

erkek ayrımı yapılmadan okullarda zorunlu eğitime tâbi tutulmuşlardır. Zengin Yahudiler, çocuklarının geleceklere için Rusça öğrenmelerini önemseyerek diğer bölgelerdeki yüksek eğitim kurumlarına göndermişlerdir.

Sovyetler Birliği döneminde Yahudilere ait İbranice dil ve dini eğitim veren okullar 1930 yılından itibaren kapatılmıştır. Çarlık Rusya'sı döneminde açılmış devlet okulları Sovyetler Birliği döneminde de çoğalarak devam ettirilmiş ve zorunlu hale getirilmiştir. Bahsi geçen dil ve din okulları Bakü ve Kuba şehirlerinde Sovyetler Birliğinin kapatmasına kadar devam etmiştir.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan anayasasına göre tüm vatandaşlar dini ve seküler eğitim-öğretim haklarından faydalanma hakkına sahip olmuştur. Dağ Yahudileri Azerbaycan'da yaşayan diğer halklar gibi Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet okullarında seküler eğitime almaya başlamışlardır. Özellikle topluca yaşadıkları Bakü ve Kuba Kırmızı Kasaba'da eğitime devam etmektedirler. Bu bağlamda bir örnek olmak üzere Bakü Nesimi ilçesinde 1994 yılında Ağabey Novruzbeyli adına No: 46 Tam Ortaokulunda Yahudi öğrenciler için açılan belirli sınıflara bakılabilir. Yahudi çocuklar için sınıfların Yahudi eğitim ve dini geleneğine göre uygulanması ve gerekli maddi desteği Amerikan Yahudileri Yardım Örgütü'nün (Vaad L'Hatzolas Nidchei Yisroel) Bakü'deki şubesi "Vaad Le-Atçala" üstlenmiştir. Okulun 100 civarında Yahudi öğrencisi bulunmaktadır. Bakü'nün Hatâi İlçesinde 2010 yılında Azerbaycan Haydar Aliyev Fonu ve Habat Or Avner Uluslararası Fonunun maddi destekleri ile yaptırılmıştır. Okul, daha çok Bakü'de yaşayan Yahudi öğrencilerden oluşmaktadır. Okulda Dağ, Aşkenaz ve Gürcü Yahudilerinin çocukları eğitim almaktadır. Bu okulların dışında Kuba Kırmızı Kasaba'da İsaak Hanukov adına No: 1 Tam Ortaokulu ve Kırmızı Kasaba No: 2 Orta Okulunda Dağ Yahudilerinin çocukları eğitimlerine devam etmektedirler. Bahsi geçen dört okulda, Milli Eğitim Bakanlığının zorunlu dersleri ile beraber Yahudi öğrencilere has Yahudi Tarihi, Yahudi Geleneği, Tora ve İbranice dersler verilmektedir. Devlet okullarının dışında Bakü'de ve Kırmızı Kasaba'da birer tane olmak üzere dini eğitim veren Özel Okullar (Yeşiva'lar) bulunmaktadır. Bakü'deki Yeşiva, Bakü Dağ Yahudileri Cemaat Sinagogunun bünyesindeki sınıflarda, diğeri ise Kırmızı Kasabada bulunan "Şmirat a- Şem isimli Yeşiva'da Dağ Yahudi çocukları için Dini Eğitim Merkezi olarak hizmet vermektedir. Dini ve devlet okullarından mezun olan öğrenciler istekleri ve

eğilimlerine göre Üniversite veya Yüksek Dini Eğitim Merkezlerine yönlendirilmektedirler. Öğrenciler Üniversite eğitimlerini yurt içi ve yurt dışındaki Üniversitelerde devam ettirmektedirler. Yüksek Dini eğitimlerini ise İsrail ve Rusya'da bulunan Yüksek Yeşiva'larda sürdürmektedirler. Çalışmamızın sonunda bahsi geçen eğitim kurumlarında devletin resmi ve zorunlu derslerinden başka Yahudilikle ilgili derslerin dönemlik programları ve içerikleri tablolar halinde verilmiştir.

1. Dağ Yahudilerinin Eğitim-Öğretim Faaliyetlerinin Tarihi

Yüzyıllar boyunca, genellikle Kafkasya ve Azerbaycan'da yaşayan Dağ Yahudileri, bu bölgelerin diğer halklarıyla aynı kaderi paylaşmışlardır. Çarlık Rusya'sının Kafkasya'yı işgali ve bölgelere devlet kurumlarının konuşlandırılması, askeri, siyasi, sosyo-kültürel, eğitim vb. sahada emperyalist politikalara yol açmıştır. Özellikle eğitim alanında tüm halkları tek çatı altında birleştirmeyi ve kendi eğitim sistemi ile genç kuşağı geleneklerinden ayırarak devlet politikasına entegre etmeyi hedeflemiştir.¹ Çarlık Rusya'sı kurumsal eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamadan önce Kafkasya'da ve Azerbaycan'da yaşayan farklı etnik halkların özel dini okulları ve eğitim merkezleri bulunmaktaydı.² Bu tarihsel dönemde, Dağ Yahudilerinin özel dini okullarındaki eğitim programlarının içeriği ve eğitimcilerin faaliyetleri, geleneksel Yahudiliğin dini anlayışını korumaya çalışmıştır. 19. yüzyıl itibarıyla Dağ Yahudi topluluklarında "Talmudhuna" ve "Nobuhunde" olarak isimlendirilen erkek öğrenciler için geleneksel ilk dini okullar bulunmaktaydı. Bu okullardaki eğitimi hahamlarla beraber profesyonel öğretmenler de kendi üzerine almışlardı. Bazen hem haham hem de öğretmenlik yapan reznikler de (şohe) eğitim sürecinde yer alıyorlardı. Reznikler hayvan kesimlerinden sonra vakit buldukça öğrencileri eğitmekle meşgul oluyorlardı.³ Bu konuda Anisimov'un eleştirilerine bakmak uygun olacaktır. Geleneksel eğitim şeklini eleştiren Anisimov, Dağ Yahudilerinin eğitim düzeylerinin zayıf olmasını öğretmenlerin yeterli eğitim almamalarına bağlamıştır. Öğretmenlerin de, öğrencileri gibi sistema-

¹ İçhak David, *İstoriya Yevrey na Kavkaza*, C. II, (Tel-Aviv: Kavkasion, 1989), 111; Galina Malyavina, *Kavkaz v Kulturnom Prostranstve Rossi*, (Stavropol: Severo-Kavkazskiy federalniy universitet, 2015), 49-50.

² Galina Malyavina, *Kavkaz v Kulturnom Prostranstve Rossi*, 71.

³ İehuda Çerniy, "Gorskiye Yevreyi", *Sbornik svedeniy o kavkazskih gorçah* 3, (1870), 57.

tik bir eğitime tabi tutulması gerekirdi. Öğrenciler Talmud'u hahamların gözetiminde Tat diline⁴ nasıl çevireceklerini öğrendikten sonra haham, reznik ve öğretmen meslekleri için diploma şartlarından olan sünnet ve ibadet törenlerini incelemektelerdi. Öğretmenlerin İbraniceyi pek bilmedikleri, Tevrat'ı anlamakta ve anlatmakta zorlandıklarını, fakat buna rağmen küçük çocukların eğitimlerini üstlendikleri konusunda eleştirmiştir.⁵

Genel olarak Dağ Yahudilerinin eğitim faaliyetlerine bakıldığında, 5-7 yaşlarındaki erkek çocuklardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca eğitim sinagogun yakınındaki okul olarak kullanılan özel binada yapılmaktaydı. Okul programı ile ilgili resmi bir müfredat olmamasına rağmen, Talmudhuna'daki eğitim belirli bir geleneksel sisteme uymaktaydı. İlk aşamada öğrenciler alfabeği öğrendikten sonra, okumayı öğrendiklerinde Pentatök⁶ ve dualardan belirli pasajları ezberliyorlardı. Daha sonra öğrenciler okuduklarını anlamayı öğrendikten sonra Pentatök'ü İbranice'den Cuhuri'ye⁷ çevirmeye çalışıyorlar-

⁴ Dil ve tarih araştırmacılarının eserlerine bakıldığı zaman, Sasaniler'in egemenliği altında kalan ve Kafkasya coğrafyasına göç etmiş bazı Yahudilerin İran'dan geldikleri yönündeki iddiaları temellendirdiklerini görmekteyiz. Dağ Yahudilerinin ataları İran'da yaklaşık beş asır Tat dilini konuşmuşlardır. Tat dili (ağzı), Hint-Avrupa ailesinin İran grubuna ve Farsça ile aynı batı şubesine ait olduğu vurgulanmıştır. Kafkas-Tat dili, Mazandaran ve Geylan, yani bir başka İran dili alt grubunun sınıflandırılmasına aittir. Bu durum, modern Tat dilinin Ortaçağ Pehlevice'sinin doğrudan bir kolundan geldiğini, ancak Farsça'nın standart diline göre uzun süredir geliştirildiğini göstermektedir. Azerbaycan'da Tat dilinin, Dağ Yahudilerinin yansıra, iki grup tarafından daha kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar "Kafkas Persleri" veya diğer adıyla Kuzey Azerbaycan'ın Müslüman Tat'ları ve 1990'ların başlarına kadar Tat-Ermenileridir (buradaki Ermeni'lerden kasıt Grigoryanlığı benimsemiş Tat'lardır). Genel itibariyle İran bölgelerinden Kafkasya'ya göç etmiş halklara Sovyetler döneminde Tat halkı adı verilmiştir. Bk. İgor Semenov, *Kavkazskiye tati i gorski yevrey*, (Kazan: Tan Kazanı, 1992), 14; Vladimira Minorskiy, *İstoriya Şiroana i Derbenta*, (Moskova: yy, 1963), 35; Mihail Çelenov, *Rassaleniye yevreyskih etniçeskih grup na kavkaze*, (İerusalim: Euro-Asian Jewish Congress International Center for Jewish Education and Field Studies, 2010), 28; Magsud Hacıyev, *Azerbaycan Tatlarının Dili (Fonetika, leksika, morfolojiya, sintaksis)*, (Bakı: Mütercim Neşriyyatı, 2009), 8-10.

⁵ İliya Anisimov, "Kavkazskiye yevreyi-gorçı", *Sbornik materialov po etnografi İzdavamemy pri Doşkovskom etnografiçeskom muzeye* 3, (1888), 59.

⁶ Pantatök (Beş), Geleneksel Yahudilikte Eski Ahid'in Musa'ya atfedilen ilk beş kitabının adıdır. Bk: Gündüz, "Pantateuch (Pantatök)", *Dini ve İnanç Sözlüğü*, 304.

⁷ Cuhuri, Kafkasya ve Azerbaycan'da Dağ Yahudilerinin kendi aralarında konuştuıkları, Farsça'nın bir alt grubu olan Tatça'nın lehçelerinden birine verilmiş isimdir. Çoğunlukla

dı. Bu eğitim aşamasına “Tamisi” adı verilmişti. Çoğu erkek çocuk için eğitim bu aşamadan sonra sona eriyordu. Birçok öğrenci Talmudhuna’dan ayrıldıktan sonra ailelerine yardım etmek için bir iş ile uğraşıyorlardı. Dördüncü aşamada peygamberlerin kitapları öğretilmekteydi. Programda Neviim, Hâkimler, Samuel ve Krallar ile büyük ve küçük peygamberlerin kitaplarından bazı pasajlar yer almaktaydı. Bu programlara maddi durumu iyi olan ailelerin çocukları devam etmişlerdir. Son aşamada Yaratılış Kitabı, Raşî’nin (Rabbi Salomo Yitzchaki) yorumlarıyla ve Mişna’nın bir parçası olan Zraim, Moed ve Nezikin’deki bazı kısımların öğretilmesiyle sonuçlanmıştır.⁸

Felix Şapiro’nun Kırmızı Kasabada’ki gözlemlerine göre, Kırmızı Kasa-ba’da yaşayan Dağ Yahudilerinin çocuklarından her sınıfta 25-40 kişiden oluşan 14 öğrenci sınıfı bulunmaktaydı. Bu bahsedilen 14 sınıf, öğrencilerin yaşlarına göre üç kademeli eğitim programına tâbi tutulmaktaydı. İlk aşamada 5-6 yaş arasındaki tüm çocuklar için zorunlu olarak şu şekilde eğitim programı uygulanmıştır: Tora’nın ilk beş bölümünden (Pentateuque-Pantatök)⁹ belirli konular, günlük yaşamda kullanılan bir dizi duaları okuma, yazma ve tercüme etme yeteneğini geliştirmeden oluşmaktaydı. Kurs süresi 3-4 yıl devam etmiştir. İkinci aşamada (9-10 yaşlarından itibaren) Pentatök’ün geri kalan kısmı ve Tevrat’ın “İlk Peygamberler” olarak bilinen kitapları bu eğitim programında tamamlanıyordu. Bu eğitim süresi ilk aşamada olduğu gibi 3-4 yıl devam etmiştir. Üçüncü eğitim aşamasında (en üst seviye) Peygamberler, Mezmurlar, Tevrat’ın belli bölümleri, Talmud’un başlangıcı, hayvanların ve kuşların kesimleri ile ilgili ritüel kuralları öğretilmekteydi. Son eğitim aşamasından başarılı şekilde mezun olanlardan sinagog Hazanları (Хаззан - ןרן)¹⁰,

eski Farsça’yla beraber, İbranice, eski Yunanca, Azerbaycan Türkçesi ve Rusça kavramların yer aldığı bölgesel lehçe veya ağız olarak bilinmektedir. Bk. Semenov, *Kavkazskiye tatı i gorski yevrey*, 3; Don İhilov, *Etnogenez İ Drevnyaya İstoriya Gorskih Yevreyev Kavkaza*, (İzrail: Izdateliskiy Dom Mirvori, 2009), 43.

⁸ Felix Şapiro, *Sbornik Statey i Materialov*, (İerusalim: Yevreyskoye Agentstvo (Sohnut), 1983), 104.

⁹ Geniş bilgi için bk. Mehmet Aydın, “Pentateuque-Pantatök” *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005), 609-610.

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Elektronmaya Yevreyskaya Enciklopediya, “Hazzan- Хаззан”, <https://eleven.co.il/judaism/community-synagogue/14402/>, (Erişim 06 Ocak 2020).

Reznikler (Şihite, Şohet- הַחִיטִי),¹¹ hahamlara genç asistanlar ve Melamedler (İbranice ve Tora öğretmeni- מְלַמֵּד) alınıyordu.¹²

Şapiro, öğretmenlerin (Melamed) seçilmesinde bir takım titizliklerin gösterildiğine dikkat çekmiştir. Öğretmen olacak üçüncü dereceli kişiler kıdemli bir haham tarafından sınav yapılmakta, Talmud'un iki veya üç bölümünü bilmesi gerekmektedir. İkinci dereceli öğretmenlerin, Talmud hakkında belli bir bilgiye sahip olması gerekiyordu. Birinci dereceli öğretmenlerin Talmud bilgilerini daha mükemmel şekilde öğrenmek için Avrupalı Yahudiler tarafından eğitim verilen Rusya'daki Yeşivalar'a (Rus: Иешива - ישיבה= Yahudi din eğitimi veren okullar)¹³ gönderilirdi. Dağ Yahudilerinin tüm baş hahamları, Slobodskaya, Derbent, Temir Han Şura, Petrovsky gibi şehirlerdeki Yeşivalar'da birkaç yıl eğitim almışlardır.¹⁴

Dağ Yahudilerinin Azerbaycan ve Dağıstan bölgelerindeki okullarını ve eğitim seviyesini inceleyen İuda Çerniy, o günün şartlarındaki okullar hakkında bilgiler vermiştir. Çerniy'in gözlemlerine göre okullar genellikle sinagogların çevresinde veya hahamların evlerinin belirli kısımlarında yapılmaktaydı. Çerniy, okul binalarının sıkışık ve temizlik konusunda sorunlu olduğunu bildirmiştir. Sınıflarda 15 civarında öğrencinin olduğuna ve devamlı sigara içildiğine, hahamın yerde veya halının üzerinde oturduğuna, erkek öğrencilerin hahamın etrafına toplanarak eğitim gördüklerine işaret etmiştir. Öğrencilerin öğretmenleri ile birlikte başlarını sallayarak duaları ve Tevrat'ı Tatça çevirisiyle ve Tatar¹⁵ melodisiyle okuduğuna dikkat çekmektedir. Hahamlar

¹¹ Yahudilikte kesilmesine dinen izin verilen hayvanları kesen kişi. Geniş bilgi için bk. Elektronnaya Yevreyskaya Enciklopediya "Uboy ritualını", <https://eleven.co.il/judaism/kashrut/14196/>, (Erişim 06 Ocak 2020).

¹² Şapiro, *Sbornik Statey i Materialov*, 104-105.

¹³ Geniş bilgi için bk. Elektronnaya Yevreyskaya Enciklopediya, "İyeşiva", <https://eleven.co.il/judaism/traditional-education/11719/>, (Erişim 06 Ocak 2020).

¹⁴ Şapiro, *Sbornik Statey i Materialov*, 105.

¹⁵ Çarlık Rusya'sının sonu ve Sovyetler Birliğinin başlarında Azerbaycan Türkçesine (Tatarca), Azerbaycan Türklerine ise (Tatar) ifadesi kullanılmıştır. Yazarın metinde kullandığı "Tatar" ifadesinden Azerbaycan Türkçesi kastedilmektedir. Bk. Faruk Sümer, "Tatarlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2011), 40/168-170; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 1. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 86.

bazen İbranice harfleri ve kelimeleri masalara çizerek öğrencilere okumayı ve yazmayı öğretirlerdi. Ayrıca, Müslümanlar gibi dizleri üzerine oturarak eğitim aldıklarını ve bundan dolayı yazı yazarken zorlandıklarını gözlemlemiştir.¹⁶

Şapiro, Azerbaycan Dağ Yahudilerinin dini eğitim okullarını incelerken, Çernıy gibi benzer özelliklere dikkat çekmiştir. Çarlık Rusya'sının sonlarına doğru Azerbaycan'da Müslüman medreselerindeki eğitim-öğretim mekânlarının benzerliğinden bahsederken, ayrıca eğitim programlarının Dağ Yahudilerini etkilediğini gözlemlemiştir. Dağ Yahudilerinin ders kitaplarındaki başlıkların, Müslüman Türk ders kitaplarıyla benzerlik içerdiğini, eğitim yapılan mekânların aynı ev, oda, aynı öğrenci düzenlenmesi, öğretmenin etrafında dizleri üzerinde yere oturmaları, ritmik yüksek sesle sallanarak eğitim aldıklarını belirtmiştir. Cezalandırmanın bile aynı metotla uygulandığına dikkat çekerek, sınıfta yaramazlık yapan veya cezalı olan öğrenciye öğretmenin uzun sopayla veya bastonla yetişerek vurduğunu veya öğrencinin yüzü sınıf duvarına çevrilerek bekletildiğini not etmektedir.¹⁷

Antropolog Anisimov'a göre, 19. yüzyılın sonlarında Dağ Yahudilerinin çocuklarına, yeteri kadar kitap temin edilemiyordu. Tevrat ve Talmud kitaplarının çoğunlukla Vilna, Varşova, diğer Avrupa ve Rusya şehirlerinden getirilerek Kafkasya'da görev yapan bölge hahamlarının aracılığıyla dağıtılması kolaylaştırılıyordu. Bu kitapların teslimatı yerel halkın tamamına yetmiyordu. Genel Kafkasya'da toplam 60-65 civarında Talmud (Talmudhune) bulunmaktaydı. Her ne kadar kitap eksikliği veya okullardaki diğer eksiklikler olsa da, dikkat çeken konu Kafkasya'da din eğitimi almayan, okulsuz Dağ Yahudi topluluğunun bulunmamasıydı. Anisimov, o yıllarda aşağı sınıflarda eğitim alarak okuma yazma bilen öğrenci sayısının 950 civarında olduğunu belirtmiştir. Halkın ekonomik durumlarının zayıf olmasına rağmen eğitime ve çocuklarının yetişmesine özen gösterdiklerini, ancak çoğu erkeklerin, çocukluklarından itibaren dini okullara katılmalarına rağmen Yahudiliğin ana dualarını bilmediklerini belirtmiştir.¹⁸

¹⁶ Çernıy, "Gorskiye Yevreyi", 14-15.

¹⁷ Şapiro, *Sbornik Statey i Materialov*, 104.

¹⁸ Anisimov, "Kavkazskiye yevreyi-gorçı", 228.

Gezgin Mardehay Alıtşuler, 19. yüzyılda Kafkasya'daki sinagoglarda dua eden insanların, duaları kendileri bilmedikleri için okuyamadıklarını, haham veya hazanı dinleyerek "amen" dediklerini not etmiştir. Talmud eğitimi için farklı bölgelerdeki Yeşivalar'a giden öğrencilerin, öğrendiklerini unuttuklarını gözlemlemiştir. 1902 yılında Nalçik şehrini ziyaret ederek, burada yüksek eğitim veren Yahudi din okullarına velileri tarafından getirilen 11-12 yaşlarındaki erkek öğrencilerin eğitim programlarındaki disiplin ve düzensizlikten kaynaklanan sorunlardan dolayı öğrendiklerini, daha sonra unuttuklarına işaret etmiştir.¹⁹ Dağ Yahudileri, çocuklarına dini eğitimin verilmesi karşılığında hahama (veya Melamed) hem para hem de erzak paketi veriyorlardı. Özellikle eğitim programında bulunan "Tamisi" veya Peygamberler bölümü incelenip tamamlandıktan sonra, öğrencinin velisinin hahama şarap, un, tuz, tavuk gibi hediyeler sunması alışlagelmiş bir gelenek olmuştur. Halkın genelinin yoksul olmasından dolayı eğitim ücretleri pahalı değildi. Bir veli çocuklarının üst düzey bir hahamdan eğitim almasının karşılığında yılda iki kez belli bir miktarda para, bayramlarda yiyecek ürünleri (bakliyat, şeker, tavuk vb.) vermekteydi. Eğer veli ticaretle uğraşıyorsa hahamın karısı için kıyafet, kumaş, çorap vb. hediyeler verilirdi.²⁰

Anisimov, 19. yüzyılın sonlarında Dağ Yahudilerinin eğitim-öğretim faaliyetlerinde aktif olan haham ve eğitim kurumları ile ilgili ekonomik durumların yeterli olmadığına dikkat çekmiştir. Öğretmenin maddi durumunun çoğu zaman çok iyi olmadığını, velilerden bir yılda en fazla 40 öğrenci için yaklaşık 200 ruble alabildiğini belirtmiştir. Bazen yoksulluktan kaynaklanan nedenlerden dolayı eğitim faaliyetlerinin durduğu, kursların kapatıldığı durumlarla karşılaşmıştır. Bir yıl için velilerden toplanan 200 rublenin içerisine eğitim faaliyetleri için bir binanın (veya odanın) kiralınması, sınıflarda kullanılan rahlelerin temin edilmesi, kışın sınıfın (sınıfların) ısıtılması, öğrencilere su dağıtılması ve haftada bir temizlik için temizlikçi bir bayanın görevlendirilmesi dâhildir. Bu şekildeki okullar en fazla 5-6 yıl devam etmiş ve sonunda kapanmak durumunda kalmıştır. Genel olarak bakıldığında Dağ Yahudilerinin okullarının tamamı ekonomik sorunlarla karşılaşmış olsa da, toplumun

¹⁹ Mardehay Alıtşuler, *Yevrei Vostoçnogo Kavkaza (İstoriya gorskih yevreyev s načala XIX v)*, (İerusalim: İzdatelstvo Yevreyskogo Universiteta, 1990), 389.

²⁰ Çerniy, "Gorskiye Yevreyi", 13.

genel yardım kuruluşları olmadığı için ve bireysel anlamda da maddi katkıda bulunamamışlardır. Yukarıda bahsedilen tarihlerde Dağ Yahudilerinin dine bağlılık ve manevi gelişimlerdeki düşüşün eğitim koşullarının eksikliğinden kaynaklandığına işaret edilmiştir.²¹

Yukarıda bahsedildiği gibi erkeklerin eğitimleri sinagog ve çevresindeki kurslarda verilmekteydi. Ancak kızların eğitimleri konusunda kurumsal bir eğitim sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Dağ Yahudilerinde sözün tam anlamıyla kızlar eğitime tabi tutulmamış, ayrıca tüm kadın ve kızların sinagoga gitmeleri doğru kabul edilmemiştir. Dolayısıyla kadınların çoğu okuma yazma bilmiyordu. Kızlar ailenin yaşlı kadınlarından dini sorumlulukları hakkında gerekli bilgiler edinmeye çalışmışlardır. Bir ailede 5-6 yaşlarındaki bir kız çocuğu annesinin yaşantısını, dolayısıyla örnek bir kadının kaderini benimsemeye başlıyordu. Kadınlar genellikle topluma kapalı olarak evlerinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Tüm evlerde kadınlar toplanarak kendi aralarında dini ayinleri ve duaları öğreniyorlardı. Kız çocukları küçüklüklerinden itibaren bilgin sanılan kadınlardan dini bilgiler edinmekle beraber, aralarında konuştukları batıl inançları, rüya tabirleri, büyücülük, dedikodu vb. konuları duymaya ve öğrenmeye çalışmışlardı.²²

1.1. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği Döneminde Dağ Yahudilerinin Rus Okullarındaki Eğitimleri

19. yüzyılın sonlarına doğru Rusların Doğu Kafkasya'da işgal ettikleri bölgelerde asker çocuklarına yönelik birkaç laik Rus Okulu bulunuyordu. Kafkas savaşının sonunda Rus yetkililer bu bölgelerde yerel yönetim kadrolarını eğitmek için Rusça ilköğretim okullarının varlığını önemsemeye başlamışlardır. Rus ordusu eğitim sorununu çözmek için askeri garnizonlarda, Rus dilinin ağırlıklı olarak konuşulduğu yerel nüfusun çocukları için okullar kurmuştur.²³ Okulların kurulduğu dönemde Kafkasya'da yaşayan Dağ Yahudileri bu okullarda İslam dinine ait eğitim verileceğini, ayrıca Avrupa eğitim programının (laik) uygulanacağını sanarak çocuklarını bu kurumlara vermek istememişlerdir. Çocuklarının Müslüman ahlakıyla veya batının Yahudi inan-

²¹ Anisimov, "Kavkazskiye yevreyi-gorçı", 236.

²² Şapiro, *Sbornik Statey i Materialov*, 106.

²³ Galina Malyavina, *Kavkaz v Kulturnom Prostranstve Rossi*, 71.

cı dışında (mürtet) yetiştirileceklerinden endişe etmişlerdir. Anisimov, Dağ Yahudilerindeki bu gibi anlayışların cehaletten kaynaklanan bir fanatizm olduğunu ve Rusya'daki diğer Yahudilerin dini inanç konusunda hassas olmalarından kaynaklandığını belirtmiştir.²⁴

Dağ Yahudileri Rusların açtığı ilköğretim okullarına çocuklarını gönderdiklerinde Şabat'ı ihlal edecekleri endişesiyle gitmelerini engellemişlerdir. O zamanın Rastov şehri Hahamı, Nalçik şehrinde iki Rus okulunun olduğunu, ancak Yahudi kardeşlerinin bu okullara çocuklarını göndermeyecekleri kanaatini belirtmiştir. Dolayısıyla 1902 yılına kadar Yahudiler, Şabat, diğer bayramlar ve dini geleneklerine bağlı kaldıkları düşüncesiyle o okullarda ne çalışmışlar ne de çocuklarını göndermişlerdir.²⁵ 1860 yılında Rus yerel yönetimi tarafından bölgede yaşayan insanlar için "Rus-Tatar" (Rus-Kumuk) okulu kurulmuştur. Okul yönetimine göre Dağ Yahudilerinden olan üç erkek çocuk, okuldaki diğer öğrencilerden daha fazla performans göstermekteydi. 1860-1870 yıllarında Doğu Kafkasya'daki Rus okullarının sayısı giderek çoğalmaktaydı. Rus yetkililer - Yahudiler dâhil - tüm toplulukların çocuklarını erkek-kız ayrımı yapmadan bahsi geçen okullara göndermelerini zorunlu kılmışlardı. İlköğretim süresinin 1-2 yıl olduğu bu okullarda Aşkenaz ve Dağ Yahudilerinin çocukları zaman geçtikçe çoğalmaya başlamıştır. İlk açılan okullar erkek öğrencilere ait olsa da, daha sonra kızlar için de 1864 yılında Temur-Han Şura şehrinde yeni okul açılmıştır. Okulun açılışından 10 sene sonra Yahudi kız öğrencilerin sayısı %16 civarındaydı. 20. yüzyılın başlarında Yahudi çocuklarının çoğu bu okullara kaydolmaya başlamıştır. Zengin Yahudi aileleri yakın gelecekte Rus dilinin yaygınlaşacağından ve çocuklarının bundan faydalanabileceklerinden dolayı bu okulları önemsemeye başlamışlardır. 1. Dünya Savaşı sıralarında bu okullarda yüzlerce Yahudi öğrenci eğitim görmüş ve ilkokul eğitiminden sonra aynı okulların devamı mahiyetindeki ortaokullara kayıt yaptırmışlardır.²⁶

Sovyetler Birliği zamanında 1930 yılına kadar Dağıstan'daki Rus okullarında 438 Dağ Yahudi öğrencisi eğitim almış ve bu rakam Kafkasya'da bulu-

²⁴ Anisimov, "Kavkazskiye yevreyi-gorçı", 228.

²⁵ Alıtşuler, *Yevrei Vostochnogo Kavkaza*, 398.

²⁶ Alıtşuler, *Yevrei Vostochnogo Kavkaza*, 392.

nan Sovyet okullarındaki öğrencilerin %26'sını oluşturmuştur. Dağ Yahudilerinin çocukları için okul sayısının çok az olduğu Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da, genel okullara kayıtlı Yahudi çocuklarının yüzdesi Dağıstan'dakinden çok daha fazlaydı. Yetkililer tarafından Rus dilinin öğrenilmesi teşvik ettirildikçe bu oran daha da çoğalmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda İbranice olarak tam veya kısmi eğitim veren okullar kapatıldıktan sonra Dağ Yahudilerinin tüm çocukları genel okullarda eğitim almaya başlamışlardır.²⁷ Bahsi geçen İbranice eğitim veren okullar, Dağ Yahudilerinin yoğunlukta yaşadığı Bakü Şehrinde iki tane, Kuba Kırmızı Kasaba'da ise bir tane bulunmaktaydı. Sovyet rejimi dil eğitimi veren kurumları da kapattırıştır.²⁸ 1950 yılından Azerbaycan'ın bağımsızlığına kadar Dağ Yahudilerine ait dil ve dini eğitim kurumları kapalı olarak kalmıştır.

2. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Dağ Yahudilerinin Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Azerbaycan 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra toplumun tüm vatandaşları anayasal olarak eğitim-öğretim haklarından faydalanmaya başlamıştır.²⁹ Sovyetler Birliği döneminde birçok halkın, kendi ana dillerinde ve dinleri ile ilgili eğitim almalarının yasak olmasının aksine, Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra toplumun bahsi geçen konulardaki doğal hakları kendilerine iade edilmiştir.³⁰ Azerbaycan'da yaşayan tüm halklar gibi Dağ Yahudileri de, topluca yaşadıkları Bakü ve Kuba şehirlerinde eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamışlardır. Bu eğitim öğretim kurumları devlet ve özel olmak üzere iki farklı programla başlayarak günümüze kadar devam etmiştir.

²⁷ Valeriy Dımşic, "Gorskiye yevrei v russkoy şkola", *İstoriya i kultura gorskij yevreyev, Vsemirniy kongress gorskih yevreyev*, ed. Yevgeniy Nazarova - İgor Semenov, (Moskova: Otpeçatano v Proizvodstvenno-poliqraficeskom çentre "GBPrint", 2018), 377.

²⁸ Moisey Bekker, *Yevrei Azerbaydjana: İstoriya İ Sovremennosti*, (Bakı: Polygraphic Production, 2000), 21.

²⁹ Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (ACK), Azerbaycan Gazetesi 248 (27 Kasım 2020), Kanun No. 11, md. 1335/5.2, http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/c_f_18343.htm#_ednref22, (Erişim 13 Ocak 2020).

³⁰ Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (ACK), Azerbaycan Gazetesi 117 (2 Haziran 2009), Kanun No. 05, md. 314, <http://www.e-qanun.az/framework/7649>, (Erişim 13 Ocak 2020).

2.1. Bakü'deki Devlet Okullarında ve Özel Okullarda Yahudilerin Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

2.1.1 Ağabey Novruzbeyli No: 46 Tam Ortaokulu (Yahudiler bölümü: "Vaad Le Atçala")

Bakü'de yaşayan Dağ Yahudilerinin çocukları için 1994 yılından itibaren Nesimi ilçesinde Ağabey Novruzbeyli No: 46 Devlet Tam Ortaokulunda³¹ "Yahudi Sınıfları" oluşturulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti kanunlarına göre tüm azınlıkların devletin resmi dili ile beraber kendi ana dilleri, dini inanışları, gelenekleri vs. konularda okul açma, okul içerisinde sınıflar veya bölümler oluşturma haklarına sahiptir. Bunlara Dağ, Aşkenaz, Gürcü Yahudileri, Ortodoks, Katolik, Protestan Hıristiyanları, vb. pek çok azınlık vatandaşı örnek göstermek mümkündür. Bu imkânların sunulması Azerbaycan vatandaşı olan azınlıkların eğitim-öğretim haklarını kanunlar çerçevesinde yerine getirmek ve toplumsal bütünlüğü sarsacak her türlü müdahalelere zemin hazırlanmaması amaçlanmıştır. Bu ve benzeri hakların korunması Birleşmiş Milletler Örgütü'nün³² ve Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları³³ esas alınarak uygulanmıştır.

Okulun tadilatı, öğretmenlerin maaşları diğer okullarda olduğu gibi devlet tarafından ödenmektedir.³⁴ Yahudi öğrenci sınıflarının, diğer ihtiyaçları Amerikan Yahudileri Yardım Örgütü'nün (Vaad L'Hatzolas Nidchei Yisroel)³⁵ Bakü'deki şubesi "Vaad Le-Atçala" tarafından karşılanmaya başlamıştır. Oku-

³¹ Okul için bk. Azerbaycan Cumhuriyeti Tehsil Nazirliyi, "46 No'lu Tam Orta Mektebi", https://bakimektebleri.edu.az/46/az/about_us/, (Erişim 13 Ocak 2020).

³² Council of Europe (COE), "Introducing human rights education", *Manual for Human Rights Education with Young people*, <https://www.coe.int/en/web/compass/introducing-human-rights-education>, (Erişim 06 Mayıs 2021).

³³ Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (ACK), Azerbaycan Gazetesi 272 (10 Aralık 2015), Kanun No. 12, md. 1562/1.5-1, 1.5-2, 1.5-3, <http://www.e-qanun.az/framework/21148>, (Erişim 06 Mayıs 2021); Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (ACK), Halk Gazetesi 120 (30 Mayıs 2018), Kanun No. 04, md. 1144/1.5-1, <http://e-qanun.az/framework/39057>, (Erişim 06 Mayıs 2021).

³⁴ Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (ACK), Azerbaycan Gazetesi 144 (9 Haziran 2014), Kanun No. 07, md. 291, <http://www.e-qanun.az/framework/4630>, (Erişim 13 Ocak 2020).

³⁵ Vaad L'Hatzolas Nidchei Yisroel, "Our Mosdos In Baku, Azerbaijan", <https://www.thevaad.com/>, (Erişim 13 Ocak 2020).

lun toplamda 900 civarındaki öğrencisinden 100 kadarını Yahudi öğrenciler oluşturmaktadır. Eğitim-öğretim programı Devlet müfredatı ve Yahudi örgütünün hazırladığı, Yahudilikle ilgili derslerden oluşmaktadır. Bahsi geçen Yahudi sınıflarında eğitim, Azerbaycan Türkçesi, Rusça, İbranice, İngilizce, Fransızca dil eğitimiyle beraber Yahudi eğitim geleneğine göre yapılmaktadır. Okulun Yahudi bölümündeki öğrenciler ile eğitim politikası gereği bireysel ilgilenme faktörü esas alınmıştır. Okul her ne kadar ortaokul idiyse de, ilkokuldan lise son sınıfa kadar eğitim verilmektedir. Okuldaki Yahudi öğrenciler için ücretsiz servis hizmetleri ve günde üç defa Koşer yemeği temin edilmektedir. Okul bünyesinde öğrencilere günlük ders programlarının dışında güzel sanatlar, müzik, satranç gibi ek aktiviteler uygulanmaktadır. Her Cuma günü Yahudi öğrenciler için “Kabbala Şabat” programı düzenleniyor, programda Şabat mumları yakılıyor, törene katılanlara üzüm suyu (kiduş) ikram ediliyor ve öğrenciler Şabat ilahileri söylüyorlar. Her hafta haham Tevrat’ın haftalık bölümünü anlattıktan sonra çocuklara “Şabat Şalom” adı verilen yenilecek hediyeler verilerek program sonlandırılmaktadır. Okulun Yahudi öğrencileri, dini ve milli bayramlarda kültürel etkinlikler düzenleyerek her sene kutlama yapmaktadırlar.³⁶

2.1.2. Habat Or Avner Okulu

Habat-Or-Avner Okulu (Or Avner Chabad Day School), “Toleranslığın Ünvanı Azerbaycan” projesi kapsamında Haydar Aliyev Fonu ve Or-Avner Uluslararası Fonunun desteği ile 4 Ekim 2010 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Bağımsız Devletler Birliği Yahudi Örgütleri Federasyonu Başkanı ve Or-Avner Uluslararası Fonu başkanı Lev Levayev’in katılımıyla açılmıştır. Bakü’nün Hatâi ilçesinde bulunan üç katlı okul, günümüz eğitim standartlarına uygun iç ve dış mimari yapıya sahiptir. Okul, eğitim amaçlı kullanım için her türlü araç gereçleri, ders ihtiyaçları temin edilmiş ve 30 eğitim sınıfından oluşmaktadır. Okulun bir büyük yemekhanesi, kütüphanesi, konferans ve spor salonları ve 700 km² olan bahçesinde halı sahası bulunmaktadır. 450 civarında öğrencisi olan okul, diğer devlet okullarından farklı

³⁶ Şamuel Simantov, “Yevreyskaya şkola v Baku”, *STMEGI*, <https://stmegi.com/gorskie-evrei/posts/42993/evreyskaya-shkola-v-baku/>, (Erişim 13 Ocak 2020).

olarak Yahudi dini-kültürel ağırlıklı eğitime hasredilmiştir. Ayrıca okula bağlı olarak 6 yaşına kadar Yahudi çocuklar için kreş faaliyeti göstermektedir.³⁷

2.1.2.1 Okulun Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Devlet okullarında, devletin resmi dili Azerbaycan Türkçesi³⁸ olmakla beraber Yahudi çocuklarının, eğitim aldığı okulda Fransızca, Rusça, İngilizce ve İbranice dil eğitimi de verilmektedir. Okul, İlkokuldan Lise sonuna kadar Bakü'deki tüm Yahudi cemaatlerinin (Aşkenaz, Dağ, Gürcü) çocuklarına eğitim vermektedir. Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı özel statüde bir okul olmakla beraber, okulun yönetimi ve öğretmenlerinin çoğu Bakü'deki Yahudi cemaatlerinden oluşmaktadır. Yahudilikle ilgili ders veren öğretmenler mesleki eğitimlerini geliştirmek için farklı dönemlerde Moskova ve İsrail'de anlaşmalı oldukları dini eğitim merkezlerine gönderilmektedirler. Okulun eğitim-öğretim müfredatında Milli Eğitim Bakanlığının genel ders programları uygulandığı gibi, ayrıca Yahudi dini ve kültürü ile ilgili dersler de verilmektedir. Verilen dersler, Yahudi Tarihi, Yahudi Kültürü, İbranice ve öğrencilerin yaşlarına uygun şekilde hazırlanmış Tora konularını içermektedir. Yahudilikle ilgili ders müfredatları Moskova ve İsrail'deki Yahudi örgütleri tarafından temin edilmektedir. Ders kitaplarının içeriği Rusça ve İbranice olmak üzere ilkokul birinci sınıftan, on birinci sınıfa kadar devam etmektedir. Ders kitapları bir eğitim yılı içerisinde dönemsel olarak iki adetten oluşmaktadır ve her iki ders kitabı bir öncekinin devamı mahiyetindedir. Müfredatta yer alan derslerin (dil eğitimleri hariç) hepsi Rusça öğretilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bazı özel okullar, "Rus Sektörü" kapsamında olduğu için bahsi geçen okulda da aynı kapsamda eğitim vermektedir.³⁹

³⁷ Haydar Aliyev Fondu, "Xabad-Or-Avner" Eğitim Merkezi, <https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/139/2245/%E2%80%9CXabad-Or-Avner%E2%80%9D-T%C9%99hsil-M%C9%99rk%C9%99zi>, (Erişim 12 Ocak 2020); Chabat-Lubavitch Media Center, "Jewish Community of Baku" https://www.chabad.org/centers/default_cdo/aid/118599/jewish/Jewish-Community-of-Baku.htm, (Erişim 12 Ocak 2020).

³⁸ Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (ACK), Azerbaycan Gazetesi 148 (08 Temmuz 2018), Kanun No. 07, md. 1409/7.2, http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/c_f_18343.htm#_ednref25, (Erişim 13 Ocak 2020).

³⁹ Leznik Efim Petroviç (Xabat/Habat Or Avner Okul Müdürü), "Bakü Xabat Or Avner Tam Orta Okulunun Eğitim-Öğretim Faaliyetleri" (Ses Kaydı, Görüşme: 20 Haziran 2019).

2.1.2.2. Sosyal ve Kültürel Aktiviteler

Okulda çocuklar için her gün Koşer yemeği verilmektedir ve Koşer yemeği Yahudi dini kuralları dikkate alınarak Yahudi kişiler tarafından hazırlanmaktadır. Ayrıca çocukların performansının yüksek tutulması için yaz kampları, piknikler, ödüllü bilgi yarışmaları, dini ve milli bayramların kutlanması, başarılı olanların İsrail'e gönderilmesi (eğitim, kültür, vb. amaçlarla) gibi aktiviteler uygulanmaktadır. Okulun müdürü Leznik Efim, Aşkenaz ve diğer öğretmenlerin Yahudi olmalarına rağmen eğitim kurumu dini okul olarak faaliyet göstermemektedir. Okulda Yahudi dininin öne çıkan bazı unsurlarından Tefillin,⁴⁰ sınıflarda el yıkamak için lavabo, koridor ve sınıflarda Yahudilerin geleneksel dini yaşamlarını aksettiren büyük resimler bulunmaktadır. Ayrıca Yahudi dini emir ve yasaklarının yazılı olduğu metinler duvarlara asılmıştır. Bakü'deki farklı ilçelerde oturan öğrenciler özel okul servisleriyle ücretsiz olarak her gün okula getirilmekte ve ders bitiminde ailelerine teslim edilmektedir. Eğitim tamamen ücretsiz verilmektedir. Okulun mezunları başta Azerbaycan Üniversiteleri olmak üzere, Amerika, Rusya, İsrail vb. ülkelerin üniversitelerinin de eğitim almaktadırlar.⁴¹

2.1.3. Bakü Dağ Yahudilerinin Özel Dini Eğitim Faaliyetleri (Yeşivalar)

Bağımsızlık döneminde Dağ Yahudilerinin kurumsal olarak dini eğitim-öğretim faaliyetleri bulunmamaktaydı. Ancak 1996 yılından itibaren Bakü'de Dağ Yahudileri için yapılan sinagogun bünyesinde, Bakü Dağ Yahudileri cemaat başkanlığının kontrolünde bulunan sınıflarda Yahudi çocuklar ve büyükler için dini eğitim faaliyetleri başlatılmıştır. Sinagogun faaliyete başlamasından günümüze kadar, eğitim-öğretim faaliyetleri İsrail ve Moskova'da da eğitimi almış hahamlar ve öğretmenler tarafından devam ettirilmektedir. Eğitim veren öğretmenler zamanla yerini yeni öğretmenlere bırakarak başka bölgelere gönderilmişlerdir. Öğretmenler yerli Dağ Yahudilerinden olduğu gibi İsrail ve Rusya'daki Dini Eğitim Merkezleri tarafından belli süre içerisinde görevlendirilmektedirler. Bakü'deki dini eğitim faaliyetlerinin amacı, genç

⁴⁰ Tefillin için bk. Şinasi Gündüz, "Tefillin", *Dini ve İnanç Sözlüğü*, (Konya: Vadi Yayınları, 1998), 363-364.

⁴¹ Leznik Efim Petroviç (Xabat/Habat Or Avner Okul Müdürü), "Bakü Xabat Or Avner Tam Orta Okulunun Eğitim-Öğretim Faaliyetleri" (Ses Kaydı, Görüşme: 20 Haziran 2019).

Yahudi çocuklarına devlet okullarında dünyevi, Yeşiva'da dini eğitimlerini en iyi şekilde öğreterek Yahudi kültürünü en üst düzeyde benimsetmek, ulusal ve uluslararası yüksek eğitim kurumlarında eğitimlerine devam ettirmektir.⁴²

2.2. Kuba Şehri Kırmızı Kasaba Dağ Yahudi Okulları

2.2.1. Kırmızı Kasaba Devlet Okulları

Dağ Yahudilerinin çoğunlukta yaşadığı Kırmızı Kasaba'da iki devlet okulu bulunmaktadır. Bu okullar, İsaak Hanukov⁴³ adına No:1 Tam Orta Okulu ve Kırmızı Kasaba No: 2 Orta Okulu'dur.⁴⁴ Dağ Yahudilerinin çocukları her iki okulda da diğer vatandaşların çocukları gibi Devlet Eğitim müfredatına bağlı olarak eğitim almaktadırlar. Özellikle İsaak Hanukov adına No: 1 Tam Ortaokulu'nda devlet programının haricinde Yahudi öğrenciler için, Yahudi Tarihi ve Yahudi Kültürü dersleri verilmekle beraber, her sene Yahudi dini ve milli bayramlarıyla ilgili kültürel programlar da düzenlenmektedir.⁴⁵ Okulun eğitim dili Azerbaycan Türkçesi ve Rusça olup ayrıca Yahudi öğrenciler için İbranice dersler yoğunlaştırılmış programlarla öğretilmektedir.

2.2.2. Kırmızı Kasaba Dağ Yahudileri Dini Eğitim Merkezi (Şmirat a-Şem)

Kırmızı Kasaba'da 1996 yılından itibaren İsrail'den gelen öğretmenler tarafından önce belirli evlerde dini dersler vermeye başlanmıştır. 2002 yılında eski Gileki Sinagogu'nun tamir edilmesinden itibaren Dini Eğitim Merkezi

⁴² Abram Yakuboviç (Bakü Dağ Yahudileri Sinagogunun Hahamı), "Bakü Dağ Yahudilerinin Sinagogunda Eğitim-Öğretim Faaliyetleri" (Ses Kaydı, Görüşme: 17 Haziran 2019).

⁴³ Kırmızı Kasaba No: 1 Okuluna, 2006 yılında Dağ Yahudilerinden Gazeteci İsaak Abraamoviç Hanukov'un adının verilmesi hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun No: 222 kararı, 05 Ekim 2006 yılı: <http://e-qanun.az/framework/12082>, (23 Ocak 2020).

⁴⁴ Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı İlkokuldan Lise sonuna kadar (4+5+3) 11 yıl eğitim veren kurumlara "Tam Orta Okul", İlkokul ve Ortaokul sonuna kadar (4+5) 9 yıl eğitim veren kurumlara "Orta Okul" denilmektedir. Her iki okul için bk: Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Kuba Şehri İl Eğitim Müdürlüğü, http://guba.edu.gov.az/az/page/6649?csrf=43a3acc4c1bdf4bed2fcf05d8d7206f5&filter=&search_v=q%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1+, (22 Ocak 2020).

⁴⁵ Yavuşva Donoviç Simanduyev (Kuba Şehri Kırmızı Kasaba İsaak Hanokov No: 1 Tam Orta Okul Müdürü), "İsaak Hanukov No:1 Tam Orta Okulunda Yahudilikle ilgili Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", (Ses Kaydı, Görüşme: 16 Temmuz 2019).

“Şmirat a-Şem” (Yeşiva)⁴⁶ olarak faaliyet göstermektedir. Halk arasında Yahudi Koleji olarak bilinen okul da Yahudi Tarihi, Yahudi Kültürü, İbranice, Dini Metinler (Tora, Talmud, Mişna, Kabala) öğretilmekle beraber, İngilizce, Rusça, Bilgisayar Dersleri ve devlet okullarındaki derslere takviye mahiyetinde eğitim programından oluşmaktadır. Bunların dışında okulun öğrencileri, okul öğretmenleri tarafından programlaştırılarak Kırmızı Kasaba Dağ Yahudileri Dini Cemaati Başkanlığı ve Azerbaycan’daki Yahudi örgütlerle işbirliği çerçevesinde Moskova ve İsrail’in farklı şehirlerindeki eğitim-öğretim merkezlerine gönderilmektedirler. Ayrıca yurt içi ve yurt dışı sosyo-kültürel programlar bağlamında seyahatler düzenlenmektedir. Okulun öğretmenleri yerli Yahudilerden olmakla beraber çoğu, görevlerini birbirlerine devretmek kaydıyla İsrail’deki Dini Eğitim Merkezlerinden gönderilen İsrail vatandaşlarıdır. Öğretmenlerin hepsi Rusça ve İngilizceyi bilmekte, haham, öğretmen, kasap, sünnet eden statüsüne sahiptirler.⁴⁷

3. Dağ Yahudi Öğrencilerinin Eğitim Aldıkları Okullarda Dini Eğitim Programları

Yahudi öğrencilerin eğitim gördükleri özel ve devlet okullarında dini içerikli müfredatlar, öğrencilerin yaş seviyelerine ve konuların içeriği itibarıyla genel Yahudi Geleneği, bölgesel tarih ve kültür dikkate alınarak hazırlanmıştır. Azerbaycan’da yaşayan Yahudilerin çocukları için Tora Yahudi Gelenekleri ve Tanah olarak hazırlanmış bu ders kitapları, her biri ayrı ders olarak ilkokuldan ortaokul son sınıfa kadar devam etmektedir. İlkokul birinci sınıftan dördüncü sınıfın sonuna kadar işlenen “Tevrat” başlıklı dersin içeriği Yahudi kutsal kitabının ilk beş kitabı olarak bilinene Pantatök’ün içeriklerini öğrencilerin yaşları dikkate alınarak ve hikâye şeklinde anlatılmaya çalışılmaktadır. Dört yıllık derslikte, Dünyanın yaratılış evreleri, cennetin fiziki durumu ve ilk insan Âdemin yaratılışı ve çocukları Kâin (Habil) ve Evel’in (Kabil) yaptıkları işler ve sergiledikleri davranışlar ana başlıklar altında anlatılmaktadır. Daha sonra Yahudilerin soy ağacı, Nuh tufanı ve sonrası, Avram’ın (İbrahim) hayatı

⁴⁶ Hidayet Orucov, *Azerbaycanda Din en kadim devirden bu güne dek*, (Bakı: İdrak Neşriyatı, 2012), 44.

⁴⁷ Boris Simanduyev Yusufoviç (Kuba Şehri Kırmızı Kasaba Dağ Yahudileri Aksakallar Şurası ve Eski Dini Cemaat Başkanı), “Kuba Şehri Kırmızı Kasaba Şmirat a-Şem Dini Eğitim Merkezinin (Yeşiva) Eğitim-Öğretim Faaliyetleri”, (Ses Kaydı, Görüşme: 15 Temmuz 2019).

ve Tanrıyla anlaşması, Avram'ın evlilikleri, çocukları ve onlara yüklediği misyonlar konu edinilmektedir. İlk dört senede anlatılan Tevrat dersinin devamında Yahudi atalarının hayatı, çıkarılacak örnekler, İshak'ın kurban edilişi, Yakup'un çocuklarının Mısıra yerleşmesi, Mısırdaki yaşamları, Musa ile beraber Mısırdan çıkışları ve Musa'nın vefatına kadar geçen sürede karşılaştıkları olaylar detaylı bir şekilde anlatılarak program sonlandırılmış olmaktadır.

İkinci ders olan "Yahudi Gelenekleri" başlığında anlatılan konular, ilköğretim birinci sınıftan ortaokul sonuncu sınıfa kadar ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Tam sekiz senede anlatılan ve tüm Yahudi geleneği içerisinde bulunan kurallar, ilgili semboller, resimler ve tarihi referanslarıyla incelenmektedir. Bu zaman zarfında Yahudiliğin emir ve yasakları, milli ve dini bayramların tarihi ve gelenekleri, günlük, haftalık ve yıllık ibadetlerin ve duaların içeriği anlatılmaktadır. Ayrıca Yahudi ailesinin kültürel geleneği, kendi aralarında ve Yahudi olmayanlarla ilişkilerindeki kurallar, Yahudi Takvimi, sözlü ve yazılı Tora, doğum, sünnet, ergenlik (Brit Mila), nikâh (Ketube), cenaze vb. törenler, Aşkenaz ve Sefarad gibi tanınmış Yahudi Mezheplerinin tarihi ve gelenekleri detaylı olarak işlenmektedir.

Üçüncü bir ders olan "Tanah" ise ortaokul birinci sınıftan dördüncü sınıfın sonuna kadar devam etmektedir. Tanah dersinde Devarim, Yeşu, Megillat Ester, Hâkimler, 1. ve 2. Samuel, 1. ve 2. Krallar, Yahudi tarihinde önemli şahsiyetlerden olan Ezra ve Yeremya'nın konumu ve getirdiği kurallarla ilgili konuların içerikleri anlatılmaktadır. Özellikler Babil sürgününden sonra Ezra ve Yeremya'nın öncülüğünde Filistin'e yerleşen Yahudilerin tarihi örnekler ve sembollerle işlenmektedir. Bu derslerle Azerbaycan'da yaşayan Yahudi çocuklarına kendi gelenekleri ve dini kuralları verilen haklar içerisinde öğretilmeye çalışılmaktadır.

Bakü'de yaşayan Yahudi (Dağ, Aşkenaz, Gürcü) çocuklarının eğitim aldıkları Habat Or Avner Eğitim (Tedris) Merkezinde öğretilen Tora, Yahudi Gelenekleri ve Tanah dersleriyle ilgili programın genel taslağı aşağıda verildiği şekildedir:

Tablo 1: Öğretmenin el kitabı "Tevrat" 1. Sınıf 1. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 1 klass 1 çastı).⁴⁸

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
1.1	Dünyanın Yarattılışı	1.9	Tufan
1.2	Dünyanın Yarattılışı	1.10	Babil Kulesi
1.3	Dünyanın Yarattılışı	1.11	Avram/İbrahim
1.4	Gan Eden/Cennet Bahçesi	1.12	Avram/İbrahim
1.5	Gan Eden/Cennet Bahçesi	1.13	Avram Kenan'da
1.6	Kâin (Kabil) ve Evel (Habil)	1.14	Avram Mısır'da
1.7	Soy Ağacı	1.15	Avram ve Lot/Lut
1.8	Tufan		

Tablo 2: Öğretmenin el kitabı "Tevrat" 1. Sınıf 2. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 1 klass 2 çastı).⁴⁹

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
1.16	Yüce olanın vaatleri	1.24	İshak'ın sunumu
1.17	Agar (Hacer) ve İshmael (İsmail)	1.25	Avram'ın İmtihanı
1.18	Avram'ın Misafirleri	1.26	Sara
1.19	Sodom	1.27	Makpela Mağarası
1.20	Sodom	1.28	İshak'ın Karısı
1.21	Avram Gerar'da	1.29	İshak ve Rivka

⁴⁸ B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 1 klass 1 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

⁴⁹ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 1 klass 2 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

1.22	İshak	1.30	Yakup ve Esav
1.23	İshak'ın sunumu		

Tablo 3: Öğretmenin el kitabı "Tevrat" 2. Sınıf 1. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 2 klass 1 çastı).⁵⁰

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
2.1	Konunun Tekrarı "Dünyanın Yarattığı"	2.9	İshak'ın Kutsaması
2.2	Konunun Tekrarı "Âdem ve Havva"	2.10	Yakup Evden Kaçıyor
2.3	Konunun Tekrarı "Tufan"	2.11	Yakup Laban'ın Evinde
2.4	Konunun Tekrarı "Avram"	2.12	Yakup'un Ailesi
2.5	Konunun Tekrarı "Avram"	2.13	Yakup'un Ailesi
2.6	Konunun Tekrarı "İshak ve Rivka"	2.14	Yakup Laban için çalışıyor
2.7	İshak'ın Kuyuları	2.15	Yakup Laban'dan ayrıldı
2.8	Yakup ve Esav		

Tablo 4: Öğretmenin el kitabı "Tevrat" 2. Sınıf 2. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 2 klass 2 çastı).⁵¹

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
--------------	-----------	--------------	-----------

⁵⁰ B. Vitkina, vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 2 klass 1 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

⁵¹ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 2 klass 2 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

2.16	Yakup-İsrail	2.23	Yusuf Mısırdı
2.17	Yakup ve Esav'ın buluşması	2.24	Yakup'un Oğulları Mısırdı
2.18	Rahel'in Ölümü	2.25	Yakup'un Oğulları Mısırdı
2.19	Yusuf ve Kardeşleri arasındaki ilişkiler	2.26	Yakup'un Oğulları Mısırdı
2.20	Yusuf ve Kardeşleri arasındaki ilişkiler	2.27	Yakup'un Oğulları Mısırdı
2.21	Yusuf Mısırdı	2.28	Yakup'un kutsamaları
2.22	Yusuf Mısırdı	2.29	Yakup'un kutsamaları
2.23	Yusuf Mısırdı	2.30	Yakup ve Yusuf'un Ölümü
2.24	Yakup'un Oğulları Mısırdı		

Tablo 5: Öğretmenin el kitabı "Tevrat" 3. Sınıf 1. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Tora" 3 klass 1 çastı).⁵²

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
3.1	Tora'nın oluşum aşamasıyla tanışma	3.9	10 Bela: 1-3
3.2	Tekrar: Yakub'un ailesini Mısır'a taşınması	3.10	10 Bela: 4-6
3.3	Mısırdı'ki Yahudi hayatı	3.11	10 Bela: 7-10
3.4	Firavun'un Planı	3.12	Tüm Yahudi halkı için ilk emirler
3.5	Musa Firavun'un Mahkemesinde	3.13	Mısır'da Fısh

⁵² B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Tora" 3 klass 1 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

3.6	Musa'nın Medyen'e Kaçışı	3.14	Mısır'dan Çıkış
3.7	Medyen'de yaşam ve Mısır'a dönüş	3.15	Kızıl Denizi Geçiş
3.8	Musa'nın Firavun ile görüşmesi		

Tablo 6: Öğretmenin el kitabı "Tevrat" 3. Sınıf 2. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 3 klass 2 çastı).⁵³

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
3.16	Çöldeki Mucizeler	3.24	On Emir
3.17	Çöldeki Mucizeler	3.25	Putperestliğin günahı. Altın buzağı yapma
3.18	Çöldeki Mucizeler	3.26	Putperestliğin günahı
3.19	İtro	3.27	İkinci Tabletler
3.20	İtro'nun Bilge Tavsiyesi	3.28	Çadırın (Mişkan) yapımı
3.21	Tanrı'nın Yahudilerle birliği	3.29	Çadırın (Mişkan) yapımı
3.22	Tanrı'nın Yahudilerle birliği ve Tora'nın verilmesi	3.30	Çadırın (Mişkan) yapımı
3.23	On Emir		

Tablo 7: Öğretmenin el kitabı "Tevrat" 4. Sınıf 1. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 4 klass 1 çastı).⁵⁴

Urok/Ders	Tema/Konu	Urok/Ders	Tema/Konu
-----------	-----------	-----------	-----------

⁵³ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 3 klass 2 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

⁵⁴ B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tora" 4 klass 1 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

No		No	
4.1	“Bereşit” kitabından seçilen konuların tekrarı	4.9	Nadav ve Aviu
4.2	“Bereşit” kitabından seçilen konuların tekrarı	4.10	Yahudilerin et isteği
4.3	“Mısır’dan Çıkış” bölümünün tekrarı	4.11	70 Büyük
4.4	Tekrar: Tora’nın verilmesi. On Emir	4.12	Miryam’a İftira
4.5	Tekrar: Çölde	4.13	Miryam’a İftira
4.6	Harun ve oğullarının Mişkan’da çalışmaya hazırlanması	4.14	“Şimıtı” yılı
4.7	Kohen’in kıyafetleri	4.15	Tora’yı öğrenme kutsaması
4.8	Mişkan’ın Kutlanması		

Tablo 8: Öğretmenin el kitabı “Tevrat” 4. Sınıf 2. Dönem (Metodiçeskiye posobiye dlya uçitelya “Tora” 4 klass 2 çastı).⁵⁵

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
4.16	Kabilelerin düzeni	4.24	Harun ve Miryam’ın ölümü
4.17	Levililer	4.25	Çöl savaşları
4.18	Gümüş Trompetler (Şofar)	4.26	Balak ve Balam
4.19	Menora’nı Ateşle-	4.27	Balam’ın kutsaması

⁵⁵ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskiye posobiye dlya uçitelya “Tora” 4 klass 2 çastı*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel’naya setı “OR AVNER”, 2010-2011).

	mek		
4.20	Haberleşmenin tarihi	4.28	Arazi bölümü
4.21	Haberleşmenin tarihi	4.29	Arazi bölümü
4.22	Haberleşmenin tarihi	4.30	Musa'nın son sözleri
4.23	Korah (Karun)		

Tablo 9: Öğretmenin el kitabı "Yahudi Geleneği" 1. Sınıf 1. Dönem (Metodiçeskiye posobiye dlya uçitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 1 klass 1 çastı).⁵⁶

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
1.1	Giriş dersi	1.9	Sabah uyanışı
1.2	Elul ayı. Roş-Aşana arifesi	1.10	Şabat
1.3	Roş-Aşana	1.11	Şabat
1.4	Roş-Aşana	1.12	Sinagog
1.5	Yom Kipur	1.13	Hanuka
1.6	Sukot	1.14	Hanuka
1.7	Sukot	1.15	Hanuka
1.8	Simhat Tora		

Tablo 10: Öğretmenin el kitabı "Yahudi Geleneği" 1. Sınıf 2. Dönem (Metodiçeskiye posobiye dlya uçitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 1 klass 2 çastı).⁵⁷

Urok/Ders	Tema/Konu	Urok/Ders	Tema/Konu
-----------	-----------	-----------	-----------

⁵⁶ B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskiye posobiye dlya uçitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 1 klass 1 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

⁵⁷ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskiye posobiye dlya uçitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 1 klass 2 çastı*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011).

No		No	
1.16	Kaşrut/Koşer	1.24	Fısıh
1.17	Kaşrut/Koşer	1.25	Fısıh
1.18	Tu bi-Şevat	1.26	Yahudi sembolizmi
1.19	Purim	1.27	Yahudi sembolizmi
1.20	Purim	1.28	Lag ba-Omer
1.21	Purim	1.29	Şavuot
1.22	Fısıh	1.30	Şavuot
1.23	Fısıh		

Tablo 11: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 2. Sınıf 1. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 2 klass 1 çastı).⁵⁸

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
2.1	Yahudi Takvimi	2.9	İnsanlar arası ilişkiler
2.2	Elul Ayı	2.10	Tsedaka
2.3	Roş a-Şana	2.11	Heşvan Ayı
2.4	Roş a-Şana	2.12	Şabat
2.5	Yom Kipur	2.13	Hanuka
2.6	Sukot	2.14	Hanuka
2.7	Sukot	2.15	Canlılar
2.8	Şimini Açeret ve Simhat Tora		

⁵⁸ B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 2 klass 1 çastı*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı “OR AVNER”, 2010-2011).

Tablo 12: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 2. Sınıf 2. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 2 klass 2 çastı).⁵⁹

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
2.16	19 Tevet	2.24	Fısıh
2.17	Sözlü ve Yazılı Torâ	2.25	Fısıh
2.18	Balı taşhit	2.26	Sefirat a-Omer dönemi
2.19	Tu bi-Şevât	2.27	Lag ba-Omer
2.20	Gıda Nimetleri	2.28	Kudüs Günü
2.21	Purim	2.29	Şavuot
2.22	Purim	2.30	Şavuot
2.23	Fısıh		

Tablo 13: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 3. Sınıf 1. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 3 klass 1 çastı).⁶⁰

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
3.1	Giriş Dersi	3.9	Şimini Açeret ve Simhat Torâ
3.2	Elul Ayının Sembolleri	3.10	Sinagog ve Dua
3.3	Roş a-Şana ve insanlar arasındaki ilişkiler ile ilgili emirler	3.11	Heşvan Ayı
3.4	Roş a-Şana	3.12	Sabah Bereketi ve Şema Du-

⁵⁹ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 2 klass 2 çastı*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı “OR AVNER”, 2010-2011).

⁶⁰ V. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 3 klass 1 çastı*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı “OR AVNER”, 2010-2011).

			ası
3.5	10 günlük pişmanlık. Yom Kipur	3.13	Şabat
3.6	Yona	3.14	Hanuka
3.7	Sukkot	3.15	Hanuka
3.8	Sukkot		

Tablo 14: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 3. Sınıf 2. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 3 klass 2 çastı).⁶¹

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
3.16	Oruç, 10 Tevet	3.24	İnsanlar arasındaki ilişkiler
3.17	Aile, yaşam döngüsü	3.25	İnsanlar arasındaki ilişkiler
3.18	Tu bi-Şevav	3.26	Sfirat a-Omer
3.19	Purim	3.27	Lag ba-Omer
3.20	Purim	3.28	Kudüs Günü
3.21	Yahudiler için ilk emir Ayın kutsallaştırılmasıdır	3.29	Şavuot
3.22	Fısıh	3.30	Şavuot
3.23	Fısıh		

Tablo 15: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 4. Sınıf 1. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 4 klass 1 çastı).⁶²

Urok/Ders	Tema/Konu	Urok/Ders	Tema/Konu
-----------	-----------	-----------	-----------

⁶¹ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 3 klass 2 çastı*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı “OR AVNER”, 2010-2011).

⁶² V. Vitkina, vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 4 klass 1 çastı*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı “OR AVNER”, 2010-2011).

No		No	
4.1	Yahudi Takvimi	4.9	Şabat
4.2	Elul Ayı	4.10	İnsanlar arasındaki ilişkiler
4.3	Roş a-Şana	4.11	İnsanlar arasındaki ilişkiler
4.4	Yom Kipur	4.12	Aile yaşam döngüsü
4.5	Yom Kipur	4.13	Kutsama
4.6	Sukkot	4.14	Hanuka
4.7	Sukkot	4.15	Hanuka
4.8	Simhat Tora		

Tablo 16: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 4. Sınıf 2. Dönem (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 4 klass 2 çastı).⁶³

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
4.16	10 Tevet	4.24	İnsanlar arasındaki ilişkiler
4.17	İsrail Toprakları	4.25	Sefirat ha-omer ve lag ba-omer
4.18	Tu bi-Şevat	4.26	Kudüs Günü
4.19	Purim	4.27	Kaşrut
4.20	Purim	4.28	Şavuot Bayramı ve Rut Kitabı
4.21	Fısıh	4.29	Rut Kitabı
4.22	Fısıh	4.30	Yahudi Tarihinin unutulmaz yazı
4.23	Fısıh Bayramı-Haggadah Şel		

⁶³ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 4 klass 2 çastı*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı “OR AVNER”, 2010-2011).

Tablo 17: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 5. Sınıf (Metodiçesko-ye posobiye dlya učitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 5 klass).⁶⁴

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
5.01	Yahudi Takvimi	5.16	Fısıh
5.02	Yahudi Takvimi	5.17	Omer Hesabı. Lag be-Omer
5.03	Şabat	5.18	Şavuot
5.04	Şabat	5.19	Yahudi Bayramları aralarındaki Bağlantı
5.05	Roş a-Şana	5.20	Yahudi Evi
5.06	On günlük pişmanlık	5.21	Yahudi Evi
5.07	Yom Kippur ve Sukkot	5.22	Yahudi Şölenu
5.08	Şimini Açeret ve Simhat Tora	5.23	Kaşrut
5.09	Hanuka	5.24	Okulda
5.10	Yahudi Takviminde Yas Günleri	5.25	Sinagogda
5.11	Tu bi-Şevav	5.26	Dua (Toplu İbadetler)
5.12	Purim: Adar ayı, Purimin yasaları ve gelenekleri	5.27	Mülkiyet İlişkisi
5.13	Purim: Toplumda ve Sinagogda kutlama	5.28	Yahudi Kıyafetleri İle İlgili Gelenekler
5.14	Fısıh	5.29	Doğanın Korunması
5.15	Fısıh	5.30	Yahudi Geleneği Nasıl Yayıldı?

⁶⁴ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçesko-ye posobiye dlya učitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 5 klass*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya seti “OR AVNER”, 2012-2013).

Tablo 18: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 6. Sınıf (Metodiçesko-ye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 6 klass).⁶⁵

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
6.01	Erken Yaşam	6.16	Keder ve Sevinç İçinde
6.02	İlk Doğan ve Sünnet İçin Fidyeye	6.17	Yaşlılığa Saygı
6.03	Emir Olarak Eğitim	6.18	İnsanın Yolu
6.04	Bar-Mitzva/Bat-Mitzva	6.19	Elul
6.05	Bar-Mitzva/Bat-Mitzva	6.20	Roş a-Şana ve Yom Kipur
6.06	Emir ve Yerine Getirilmesi Gereken Sorumluluklar	6.21	Sukkot'tan Simhat Tora'ya
6.07	Emir ve Yerine Getirilmesi Gereken Sorumluluklar	6.22	Şabat
6.08	Sinagog	6.23	Hanuka
6.09	Dua	6.24	Yahudi Takviminde Yas Günleri
6.10	Dua	6.25	Purim
6.11	Emek ve Yaratıcılık	6.26	Fısıh
6.12	Aile	6.27	Fısıh
6.13	Aile	6.28	Omer'in Hesabı
6.14	Ebeveynler ve Çocuklar.	6.29	Kudüs Günü
6.15	Keder ve Sevinç İçinde	6.30	Şavuot

⁶⁵ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçesko-ye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 6 klass*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya seti “OR AVNER”, 2012-2013).

Tablo 19: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 7. Sınıf (Metodiçesko-ye posobiye dlya učitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 7 klass).⁶⁶

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
7.01	Giriş. İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen emirler	7.16	Parasal Olmayan Yardım
7.02	Toplantı, Tanışma ve İletişim	7.17	Kendi ve Başkalarının Hasar Türleri
7.03	Biz ve Çevremizdeki İnsanlar	7.18	Kendi ve Başkalarının Hasar Türleri (devam eden konu)
7.04	Seçtiğimiz İnsanlar	7.19	Kayıp ve Buluntular
7.05	Seçtiğimiz İnsanlar (devam eden konu)	7.20	“İstemiyorum!”
7.06	Düşmanlar ve İstismarcılar	7.21	Yahudi geleneğinde ideal bir toplum modeli
7.07	Düşmanlar ve İstismarcılar (devam eden konu)	7.22	Şefler ve Yöneticiler
7.08	Akrabalar ve Sevdikleriniz	7.23	Roş a-Şana ve Yom Kippur
7.09	Akrabalar ve Sevdikleriniz (devam eden konu)	7.24	Sukkot
7.10	Konuşmanın Saflığı	7.25	Purim
7.11	Konuşmanın Saflığı (devam eden konu)	7.26	Fısıh

⁶⁶ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçesko-ye posobiye dlya učitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 7 klass*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya seti “OR AVNER”, 2012-2013).

7.12	Doğru ve Yanlış	7.27	Fısıh (devam eden konu)
7.13	Doğru ve Yanlış (devam eden konu)	7.28	Şavuot
7.14	İyi İşler: Tsedaka	7.29	“Belalarla çevrili üç hafta” ve 9 Av sonrası
7.15	İyi İşler: Tsedaka (devam eden konu)	7.30	Yahudi Bayramları ve Beyn Adam le-Havero'nun emirleri

Tablo 20: Öğretmenin el kitabı “Yahudi Geleneği” 8. Sınıf (Metodiçesko-ye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 8 klass).⁶⁷

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
8.01	Yahudi Halkı	8.16	Çeşitli nimetler ve Birkat amazon (devam eden konu)
8.02	Yahudi Halkı (devam eden konu)	8.17	Rambam. 13 inanç ilkesi
8.03	Yahudi topluluğu nasıl yaşadı ve nasıl yaşamaktadır?	8.18	Rambam. 13 inanç ilkesi (devam eden konu)
8.04	Aşkenaz Yahudileri	8.19	Rambam. 13 inanç ilkesi (devam eden konu)
8.05	Sefaradlar ve Doğu Yahudi toplulukları	8.20	Roş a- Şana
8.06	İsrail halkı: birlik ve çeşitlilik	8.21	Yunus (Yonı/Jonah) Kitabı
8.07	Dua: giriş	8.22	Yunus (Yonı/Jonah) Kitabı

⁶⁷ V. Liht vd. (ed.), “Metodiçesko-ye posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 8 klass, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2012-2013).

			(devam eden konu)
8.08	Uykudan uyanma ve sabah duaları	8.23	Sokkot
8.09	Uykudan uyanma ve sabah duaları (devam eden konu)	8.24	Kabalat Şabat
8.10	"Şema İsrail"	8.25	Hanuka
8.11	"Şema İsrail" (devam eden konu)	8.26	Purim
8.12	Amida	8.27	Fısıh
8.13	Amida (devam eden konu)	8.28	Kudüs Günü
8.14	Dua unsurları olarak Mezmurlar	8.29	Şavuot
8.15	Çeşitli nimetler ve Birkat a-mazon	8.30	Eyha/Eikha

Tablo 21: Öğretmenin el kitabı "Tanah" 5. Sınıf (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tanah" 5 klass).⁶⁸

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
1.	Giriş	16.	Yeşu
2.	Giriş	17.	Yeşu
3.	Giriş	18.	Yeşu
4.	Devarim	19.	Yeşu
5.	Devarim	20.	Yeşu
6.	Devarim	21.	Yeşu
7.	Devarim	22.	Yeşu
8.	Devarim	23.	Yeşu
9.	Devarim	24.	Yeşu

⁶⁸ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya "Tanah" 5 klass*, (Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2012-2013).

10.	Devarim	25.	Yeşu
11.	Devarim	26.	Yeşu
12.	Devarim	27.	Megillat Ester
13.	Devarim	28.	Megillat Ester
14.	Devarim	29.	Megillat Ester
15.	Tekrar	30.	Megillat Ester

Tablo 22: Öğretmenin el kitabı “Tanah” 6. Sınıf (Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Tanah” 6 klass).⁶⁹

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
1.	Yeşu-Tekrar	16.	1. Samuel
2.	Yeşu-Tekrar	17.	1. Samuel
3.	Şoftim/Hâkimler	18.	1. Samuel
4.	Şoftim/Hâkimler	19.	1. Samuel
5.	Şoftim/Hâkimler	20.	2. Samuel
6.	Şoftim/Hâkimler	21.	2. Samuel
7.	Şoftim/Hâkimler	22.	2. Samuel
8.	Şoftim/Hâkimler	23.	2. Samuel
9.	Şoftim/Hâkimler	24.	2. Samuel
10.	Şoftim/Hâkimler	25.	2. Samuel
11.	1. Samuel	26.	2. Samuel
12.	1. Samuel	27.	Megillat Rut
13.	1. Samuel	28.	Megillat Rut
14.	1. Samuel	29.	Megillat Rut
15.	1. Samuel	30.	Megillat Rut

⁶⁹ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya uçitelya “Tanah” 6 klass*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı “OR AVNER”, 2012-2013).

Tablo 23: Öğretmenin el kitabı “Tanah” 7. Sınıf (Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya “Tanah” 7 klass).⁷⁰

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
7.1	Tekrar	7.16	1. Krallar
7.2	Tekrar	7.17	1. Krallar
7.3	Tekrar: Krallar Kitabına Giriş	7.18	1. Krallar
7.4	1. Krallar	7.19	1. Krallar
7.5	1. Krallar	7.20	1 – 2. Krallar
7.6	1. Krallar	7.21	1 – 2. Krallar
7.7	1. Krallar	7.22	2. Krallar
7.8	1. Krallar	7.23	2. Krallar
7.9	1. Krallar	7.24	2. Krallar
7.10	1. Krallar	7.25	2. Krallar
7.11	1. Krallar	7.26	2. Krallar
7.12	1. Krallar	7.27	2. Krallar
7.13	1. Krallar	7.28	2. Krallar
7.14	1. Krallar	7.29	2. Krallar
7.15	1. Krallar	7.30	2. Krallar

Tablo 24: Öğretmenin el kitabı “Tanah” 8. Sınıf (Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya “Tanah” 8 klass).⁷¹

Urok/Ders No	Tema/Konu	Urok/Ders No	Tema/Konu
8.1	Peygamber Yere-remya	8.16	Dönüşün Başlangıcı
8.2	“Felaket kuzeyden başlayacak”	8.17	Tapınak İnşaatının Başlangıcı

⁷⁰ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya “Tanah” 7 klass*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2012-2013).

⁷¹ V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya “Tanah” 8 klass*, (Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2012-2013).

8.3	Tapınaktaki Kehanet	8.18	Beklenmedik Durdurma
8.4	Tapınaktaki Kehanet	8.19	“Son tarih gelmedi”
8.5	Yeremya'nın Davası	8.20	“Ve bir ev inşa et”
8.6	Peygamber ve Kral	8.21	“Atalarınız gibi olmayın”
8.7	70 Yaşına geldiğinde	8.22	“Daha ne kadar Kudüs'e merhamet etmeyeceksin?”
8.8	Yahuda'nın Son Kralı	8.23	Tapınağın İnşa Edilmesi
8.9	Yahuda Krallığının Düşüşü	8.24	Ezra'nın Görevi
8.10	Babil Kehaneti	8.25	Ezra'nın Kudüs'e Gelişi
8.11	Yeremya'nın Mesajı	8.26	Nehemya'nın Görevi
8.12	Sürgündeki Peygamberler	8.27	“Bir eliyle iş yapar, diğer eliyle Kılıcı tutar.”
8.13	Diriliş Kehaneti	8.28	Yeniden inşa edilmiş Kudüs'te bayram eğlencesi
8.14	Son Bayram	8.29	“Bir ittifak kuruyoruz”.
8.15	Kral Koreş'in Kararnamesi	8.30	“Kudüs'te yaşamayı kabul ettik.”

Sonuç

Azerbaycan'da Yaşayan Dağ Yahudilerinin dini ve dünyevi eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili birinci el kaynaklarda ulaştığımız bilgiler, 19. yüzyıl Çarlık Rusya'sının hâkimiyeti dönemine tekabül etmektedir. 19. yüzyıl, Çarlık Rusya'sının Kafkasları işgal etmesinden sonra burada yaşayan halkları kendi emperyalizmi altında tutabilmesi ve devlet politikası gereği kültürel entegrasyonu hâkim kılma adına çeşitli alanlarda devlet kurumları faaliyete başlamıştır. Bahsi geçen kurumların başında devlet okulları gelmekteydi. Fakat bahsedilen kurumlardan önce Kafkasya'daki halkların kendilerini dini ve

milli alanlarda eğitmeleri için özel okulları (medrese, yeşiva, vs.) bulunmaktaydı. Bu özel eğitim kurumlarından biri Dağ Yahudilerine ait Yeşiva'lardı. Yeşiva'larda, Tevrat, İbranice ve Yahudiliğin dini ve kültürel içerikli konuları işlenerek Yahudi toplumunun dini bilgisi ve ahlaki değerleri korunmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Çarlık Rusya'sının açtığı zorunlu devlet okullarında Dağ Yahudi'si çocukları dünyevi eğitim almaya başlamışlardır. Devlet okullarındaki eğitim-öğretim faaliyetleri Sovyetler Birliği döneminde çoğalarak hız kazanmıştır. Fakat dini eğitim veren kurumlar (Yeşiva), 1930 yılından Sovyetler Birliğinin yıkılmasına kadar kapatılmıştır.

Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığından sonra Dağ Yahudileri diğer vatandaşlar gibi Devlet okullarında zorunlu dünyevi eğitime tâbi tutulmuşlardır. Bununla beraber Azerbaycan Anayasasına göre vatandaşı olduğu tüm halklar kendi dini inançlarına göre eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili özel okullar açma ve dini programlar düzenleme hakkına sahip olmuşlardır. Dağ Yahudileri çoğunlukla yaşadıkları Bakü ve Kuba Kırmızı Kasaba'da dini ve dünyevi eğitimlerine devam etmektedirler. Dini eğitimleri özel Yeşiva'larla beraber Devlet Okullarında almakta olup Yahudi Tarihi, Yahudi Geleneği, Tora ve İbranice gibi dersler programlarına dâhil edilmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında maddi destek sağlanmış, eğitim-öğretim araç gereçleri, ders kitapları ve programlarını İsrail, Rusya ve Amerika gibi ülkelerdeki soydaşlarının yardımları ile sağlanmıştır. Ayrıca bu ülkelerdeki Yüksek Eğitim Merkezlerinden farklı dönemlerde ve çeşitli alanlarda öğretmenler gönderilerek eğitim faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Dini ve dünyevi eğitim veren kurumlarda çalışan öğretmenlerin bir kısmı Azerbaycan vatandaşı Yahudilerden oluşmaktadır. Özellikle dini alanlardaki öğretmenler Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında İsrail ve Rusya'daki Yüksek Eğitim Merkezlerinden mezun olan kişilerdir. Sonuç itibarıyla söylene bilir ki tüm halklar gibi Azerbaycan Dağ Yahudi çocukları dini ve dünyevi eğitimlerini anayasal hakları olarak herhangi bir kurumsal sorunlarla karşılaşmadan temin edebilmektedirler. Bu okullardan mezun olan öğrenciler yurt içi ve yurt dışında eğitimlerine devam etmekte veya kendi özel işleri ile ilgilenmektedirler.

Kaynakça

- ACK, Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (Kanun No. 07, md. 1409/7.2). Azerbaycan Gazetesi 148 (08 Temmuz 2018), Erişim 13 Ocak 2020, http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/c_f_18343.htm#_ednref25
- ACK, Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (Kanun No. 05, md. 314). Azerbaycan Gazetesi 117 (2 Haziran 2009), Erişim 13 Ocak 2020, <http://www.e-qanun.az/framework/7649>
- ACK, Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (Kanun No. 07, md. 291). Azerbaycan Gazetesi 144 (9 Haziran 2014), Erişim 13 Ocak 2020, <http://www.e-qanun.az/framework/4630>
- ACK, Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (Kanun No. 11, md. 1335/5.2). Azerbaycan Gazetesi 248 (27 Kasım 2020), Erişim 13 Ocak 2020, http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/c_f_18343.htm#_ednref22
- ACK, Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (Kanun No. 12, md. 1562/1.5-1, 1.5-2, 1.5-3). Azerbaycan Gazetesi 272 (10 Aralık 2015), Erişim 06 Mayıs 2021, <http://www.e-qanun.az/framework/21148>
- ACK, Azerbaycan Cumhuriyetinin Kanunu (Kanun No. 04, md. 1144/1.5-1). Halk Gazetesi 120 (30 Mayıs 2018), Erişim 06 Mayıs 2021, <http://e-qanun.az/framework/39057>
- Alıtsuler, Mardehay. *Yevrei Vostochnogo Kavkaza (İstoriya gorskih yevreyev s naçala XIX v)*, İerusalim: İzdatelıstvo Yevreyskogo Universiteta, 1990.
- Anisimov, İliya. "Kavkazskiye yevreyi-gorçı", *Sbornik materialov po etnografii İzdavamemy pri Doşkovskom etnografiçeskom muzeye* 3, (1888), 1-152.
- Aydın, Mehmet. "Pentateuque-Pantatök" *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Kuba Şehri İl Eğitim Müdürlüğü, 22 Ocak 2020,

http://guba.edu.gov.az/az/page/6649?csrf=43a3acc4c1bdf4bed2fcf05d8d7206f5&filter=&search_v=q%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1+

- Azerbaycan Cumhuriyeti Tehsil Nazirliyi, "46 No'lu Tam Orta Mektebi", Erişim 13 Ocak 2020, https://bakimektepleri.edu.az/46/az/about_us/
- B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Tora" 1 klass 1 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Tora" 3 klass 1 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Tora" 4 klass 1 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 1 klass 1 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- B. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 2 klass 1 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- B. Vitkina, vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Tora" 2 klass 1 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatel'naya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- Bekker, Moisey. *Yevrei Azerbaydjana: İstoriya İ Sovremennostı*, Bakı: Polygraphic Production, 2000.
- Chabat-Lubavitch Media Center, "Jewish Community of Baku", Erişim 12 Ocak 2020, https://www.chabad.org/centers/default_cdo/aid/118599/jewish/Jewish-Community-of-Baku.htm
- COE, Council of Europe, "Introducing human rights education", *Manual for Human Rights Education with Young people*, Erişim 06 Mayıs 2021,

<https://www.coe.int/en/web/compass/introducing-human-rights-education>

Çelenov, Mihail. *Rassaleniye yevreyskih etniçeskih grup na kavkaze*, İerusalim: Euro-Asian Jewish Congress International Center for Jewish Education and Field Studies, 2010.

Çerniy, İehuda. "Gorskiye Yevreyi", *Sbornik svedeniy o kavkazskih gorçah* 3, (1870), 45-88.

David, İçhak. *İstoriya Yevrey na Kavkaza*, C. II, Telı-Aviv: Kavkasion, 1989.

Dımşıç, Valeriy. "Gorskiye yevrei v russkoy škola", *İstoriya i kultura gorskiy yevreyev, Vsemirnyy kongress gorskih yevreyev*, Yevgeniy Nazarova – İgor Semenov (ed.). Moskova: Otpeçatano v Proizvodstvenno-poligrafıçeskom çentre "GBPrint", 2018.

Efim, Leznik (Xabat/Habat Or Avner Okul Müdürü), "Bakü Xabat Or Avner Tam Orta Okulunun Eğitim-Öğretim Faaliyetleri" (Ses Kaydı, Görüşme: 20 Haziran 2019).

Elektronnaya Yevreyskaya Enciklopediya "Uboy ritualınıy", Erişim 06 Ocak 2020, <https://eleven.co.il/judaism/kashrut/14196/>

Elektronnaya Yevreyskaya Enciklopediya, "Hazzan- Хаззан", Erişim 06 Ocak 2020, <https://eleven.co.il/judaism/community-synagogue/14402/>

Elektronnaya Yevreyskaya Enciklopediya, "İyeşiva", Erişim 06 Ocak 2020, <https://eleven.co.il/judaism/traditional-education/11719/>

Gündüz, Şinasi. "Tefillin", *Dini ve İnanç Sözlüğü*, Konya: Vadi Yayınları, 1998.

Hacıyev, Magsud. *Azerbaycan Tatlarının Dili (Fonetika, leksika, morfolojiya, sintaksis)*, Bakı: Mütercim Neşriyyatı, 2009.

Haydar Aliyev Fondu, "Xabad-Or-Avner" Eğitim Merkezi, Erişim 12 Ocak 2020, <https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/139/2245/%E2%80%9CXabad-Or-Avner%E2%80%9D-T%C9%99hsil-M%C9%99rk%C9%99zi>

- İhilov, Don. *Etnogenez İ Drevnyaya İstoriya Gorskih Yevreyev Kavkaza*, İzrail: İzdateliskiy Dom Mirvori, 2009.
- Kırmızı Kasaba No: 1 Okuluna, 2006 yılında Dağ Yahudilerinden Gazeteci İsaak Abraamoviç Hanukov'un adının verilmesi hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun No: 222 kararı 05 Ekim 2006, 23 Ocak 2020, <http://e-qanun.az/framework/12082>
- Kırzioğlu, Fahrettin. *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, 1. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Malyavina, Galina. *Kavkaz v Kulturnom Prostranstve Rossi*, Stavrapolı: Severo-Kavkazskiy federalnyı universitet, 2015.
- Minorskiy, Vladimira. *İstoriya Şirvana i Derbenta*, Moskova: yy, 1963.
- Orucov, Hidayet. *Azerbaycanda Din en kadim devirden bu günedek*, Bakı: İdrak Neşriyatı, 2012.
- Semenov, İgor. *Kavkazskiye tatı i gorski yevrey*, Kazan: Tan Kazanı, 1992.
- Simanduyev, Boris Yusifoviç. (Kuba Şehri Kırmızı Kasaba Dağ Yahudileri Aksakallar Şurası ve Eski Dini Cemaat Başkanı), "Kuba Şehri Kırmızı Kasaba Şmirat a-Şem Dini Eğitim Merkezinin (Yeşiva) Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", (Ses Kaydı, Görüşme: 15 Temmuz 2019).
- Simanduyev, Yavuşva Donoviç. (Kuba Şehri Kırmızı Kasaba İsaak Hanokov No: 1 Tam Orta Okul Müdürü), "İsaak Hanukov No:1 Tam Orta Okulunda Yahudilikle ilgili Eğitim-Öğretim Faaliyetleri", (Ses Kaydı, Görüşme: 16 Temmuz 2019).
- Sümer, Faruk. "Tatarlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40/168-170, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Şamuel, Simantov. "Yevreyskaya şkola v Baku", *STMEGI*, Erişim 13 Ocak 2020, https://stmegi.com/gorskie_evrei/posts/42993/evreyskaya-shkola-v-baku/
- Şapiro, Felix. *Sbornik Statey i Materialov*, İerusalim: Yevreyskoye Agentstvo (Sohnut), 1983.

- V. Liht vd. (ed.), *“Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 8 klass*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2012-2013.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Tanah” 5 klass*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2012-2013.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Tanah” 6 klass*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2012-2013.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Tanah” 7 klass*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2012-2013.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Tanah” 8 klass*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2012-2013.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Tora” 1 klass 2 çastı*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2010-2011.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Tora” 2 klass 2 çastı*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2010-2011.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Tora” 3 klass 2 çastı*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2010-2011.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Tora” 4 klass 2 çastı*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2010-2011.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoje posobiye dlya uçitelya “Yevreyskaya tradiçiya” 1 klass 2 çastı*, Moskova: “Darkeynu” Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya seti “OR AVNER”, 2010-2011.

- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 2 klass 2 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 3 klass 2 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 4 klass 2 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 5 klass*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2012-2013.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 6 klass*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2012-2013.
- V. Liht vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 7 klass*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2012-2013.
- V. Vitkina vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 3 klass 1 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- V. Vitkina, vd. (ed.), *Metodiçeskoye posobiye dlya učitelya "Yevreyskaya tradiçiya" 4 klass 1 çastı*, Moskova: "Darkeynu" Uçebno-Metodiçeskiy Kompleks, Obrazovatelınaya setı "OR AVNER", 2010-2011.
- Vaad L'Hatzolas Nidchei Yisroel, "Our Mosdos In Baku, Azerbaijan", Erişim 13 Ocak 2020, <https://www.thevaad.com/>
- Yakuboviç, Abram. (Bakü Dağ Yahudileri Sinagogunun Hahamı), "Bakü Dağ Yahudilerinin Sinagogunda Eğitim-Öğretim Faaliyetleri" (Ses Kaydı, Görüşme: 17 Haziran 2019).